

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Dušan Bilandžić

Povijest izbliza: Memoarski zapisi

Prometej, Zagreb, 2006., 735 str.

Dušan Bilandžić, istražitelj i iznimno plodan pisac, nije pobliže objasnio kako su nastali ovi njegovi *Memoarski zapisi*. Tamo gdje ih je prekinuo, primjerice u prvoj polovini 1984., te gotovo cijele 1985., 1994., 1997. i 1998., naziva ih “dnevnikom”. I, doista, zapisi su datirani poput dnevnika u vrlo dugom vremenskom rasponu od 1960. do 2005., s tim što su pravi dnevnički ispisi zapravo vođeni tek od 1966. godine. Dakle, otpadaju prigovori različitih Bilandžićevih osporavatelja kako je ovdje riječ o “receptu rekla-kazala”. Dnevници su po svojoj naravi subjektivni jer bilježe intimna zapažanja i procjene, bez primisli da će jednom biti podijeljeni sa širim auditorijem, još manje u obliku jedne ovako bogato uređene knjige.

Pa, ipak, Dušan Bilandžić u jednom se trenutku odlučio svoje dnevničke zapise – vjerojatnije raznolike bilježnice u kojima je godinama pohranjivao dojmove o ljudima i vremenima – podijeliti sa širokim čitateljstvom, sadašnjim i budućim. I dobro je da je to učinio jer ćemo preko njegova odabira sugovornika, te preko situacija koje su bile svojstvene njemu i samo njemu, ući u intimni, pa i intelektualni, život naše političke klase – one iz sumraka titoizma i Jugoslavije i ove iz razdoblja rađanja hrvatske države i sukoba koji su ga pratili. Dakako, kad se jednom odlučio na javnost, Bilandžić je nesumnjivo i uređivao svoju sačuvanu dnevničku masu. Koliko i kako, nije nam

povjerio. Ali da je tako radio, postoji mnoštvo neizravnih dokaza. Možemo pretpostaviti koji zapisi nisu ušli u knjigu. Primjerice, nema uopće ničega o njegovim iskustvima u nevladinim organizacijama poput HHO-a. A ima i drugih promjena. Tu i tamo po koji pojedinac nije spomenut imenom nego samo inicijalima ili postaje tek “novinarom iz Zagreba”. Kad potom pročitatmo da je taj “novinar iz Zagreba” veljače 1988. elaborirao “Šuvarovu tezu da je [tjednik] *Danas* prešao na *maspokovske* pozicije” (312), možemo biti sigurni da je Dušan Bilandžić imao samilosti prema nekom još uvijek aktivnom suvremeniku, koji bi danas, na osnovi priče iz 1988., mogao trpjeti zbog svoje ondašnje gluposti.

Kad bismo svi mogli trpjeti – štoviše morali trpjeti – zbog svoje nekadašnje političke gluposti ili moralne tuposti, naša bi javnost nalikovala čistilištima sa zidova seoskih crkava u kojima se mnoštvo grešnika prži u sumpornoj vatri. Jer kad uđemo u prvotni sustav, onaj krepuskularnog komunizma, koji nas je odredio do današnjeg dana i koji Bilandžić vjerno raščlanjuje, a to je i najvažniji dio njegove knjige, onda ne možemo previdjeti sve njegove kontradikcije koje izravno vode u predvorje hada. Kavkaski krug kredom jugoslavenskoga “liberalnog komunizma” nazire se u Bilandžićevoj sistematizaciji Bakarićevih teza iz svibnja 1964.: “nauka ne može biti sluškinja Partiji, ali ako se netko suprotstavi društvenom razvoju, ići ćemo i do hapšenja” (40). Poruka je jasna: budite slobodni u svemu osim u vrlo rastegljivom djelokrugu “društvenog razvoja”. U ovome je i bila Ahilova peta jugoslavenskog sustava: velikosvećenički sloj znao je sve nedostatke “društvenog razvoja”, štoviše, sustavno je kritički bogohulio, ali nije dopuštao pluralistička rješenja, nije dopuštao višestranačje i demokraciju. Bilandžićev Kardelj tako jasno navodi da je “Jugoslavija produkt epohe imperijalizma”, da je “projekt i diktat

velikih sila, pobjednica u Prvom svjetskom ratu, a ne djelo vjekovnih težnji njenih naroda. Kao takva ona nije i ne može postati organska i trajna zajednica, već je jedan povijesni promašaj” (107).

“Sada smo”, kaže Kardelj 1971. godine, šest mjeseci prije nego što će bitno pridonijeti raspadu reformnog pokreta u Hrvatskoj, “u fazi stvaranja konfederacije. Nakon amandmana, koje ćemo donijeti za mjesec dana, pokušat ćemo održavati Jugoslaviju na takvim principima, sve dok se međunarodna konstelacija ne promijeni. Ako ni to ne bi išlo, moramo napustiti ideju Jugoslavije. Za takvu odlučuju nužne su velike promjene u svijetu”. Kardelj je, veli Bilandžić, “radikalniji od maspokovaca u Hrvatskoj” (107). On je to doista i bio, jednako kao i Bakarić, ali su i jedan i drugi svoje ciljeve promovali stvaranjem uporišta u dijelovima aparata, a nikad mobilizacijom i demokracijom. Bilandžić to uvida i zato u dijelovima njegova teksta vidimo njegove rastuće frustracije: Kardelj “ne zna ni kamo ide ni kako da to ostvari” (128). Kardeljeva teorija “izlazi iz bolesnog uma” (134). Bakarićevo inzistiranje na faktoru “vrijeme” čini ga žalosnim (164) itd.

Tipičan je Bilandžićev zapis od 28. siječnja 1980.: “Od 22. do 27. IX. 1980. sudjelujem na međunarodnom simpoziju “Socijalizam u svijetu”. Manje-više ideologizirane priče. Ali, kao obično, koristim prisutnost brojnih političara i intelektualaca pa bilježim te priče” (206). To je zapravo unutarnji sadržaj tih *Memoarskih zapisa*, sa svim boswellovskim zpletima s trpezâ primarijusâ socijalizma. To je također važan posao. Sukobi na liniji Bakarić – Špiljak, Špiljak – Šušvar, da spomenem samo neke, rasprave oko ruskog interesa, kojeg ima i kad ga nema (Boško Šiljegović: “Tito nas je uvijek plašio Rusima”, str. 219.), strah od nacionalizma i njegovo čarobno prihvaćanje kao idejno-političkog usmjerenja što našu političku klasu ugrožava znatno manje od liberalne demokracije (Šiljegović se “boji prodora nacionalizma koji bi mogao iskoristiti demokratske inicijative”,

str. 220.), tek su dio te bogate zbirke, koja bolje od bilo kojeg djela što je meni poznato (možda uz iznimku memoara Draže Markovića) govori o svijetu naše bivše nomenklature.

Za autsajdera poput mene velik je izazov vrlo visoka razina cinizma sve te nebrojene djece revolucije i relativno nezatna vjera u inherentnu snagu sustava. Ispada da u socijalizam i Jugoslaviju nitko nije niti vjerovao. Sistem je živio na potrošenoj vjeri i strahu od pluralizma. Zato je mučno čitati razmišljanja lijevih intelektualaca poput Leona Gerškovića, za koga je “pod vidom svestranog razvijanja samoupravljanja putem slobodnog udruživanja radnika u poduzećima, slobodnog udruživanja poduzeća u velike sisteme, slobodnog dogovaranja među republikama u federaciji, obnovljen liberalizam kao pogled na svijet. ... Zar nije liberalizam da poduzeće vodi poslovnu politiku, sudjeluje u kulturnoj politici ugovorima o financiranju kulture, sudjeluje u zdravstvenoj politici ugovorom o financiranju zdravstva, znanstvenu politiku ugovorom o davanju sredstava za znanost itd., zar sve to nije liberalizam? Usto, liberalizam je i to kad radnik u svom poduzeću rješava i svoje stambeno pitanje i školovanje svoje djece, čak i srednje škole i fakulteta. Slično je s teom da radnik može kreirati visoku politiku, od lokalnog i republičkog do saveznog nivoa. Ispod tog sustava radi krtica koja se zove interes, i to je jedan košmar u kojemu stihijski raste tehnomenadžerska vlast, pa se, na bazi takve robne proizvodnje, restaurira kapitalizam” (210). Takva vrsta straha od slobode duboki je uzrok našeg zaostajanja, našega populističkog paternalizma, te vlasti svake reakcionarne oligarhije – političke, intelektualne, crkvene – u suvremenoj Hrvatskoj.

Manje važan dio Bilandžićevih zapisa odnosi se na razdoblje nakon promjene vlasti 1990. godine, zacijelo zbog toga što je taj period, uza sve svoje zaplete, ipak bio otvoreniji i jasniji nego prethodni. Usamljenost nositelja vlasti i ovdje je očit. Jasno je da cijeli niz ljudi iz uže-

ga Tuđmanova kruga (Jarnjak, Valentić, Bobetko, Gregurić, Reljić), s kojima je Bilandžić komunicirao, nije bio “na liniji”. No, i ovdje je na djelu oportunistička linija iz vremena komunizma. Na Reljićev upit s početka siječnja 1997. (“Pozivajući se na moja politička iskustva, pita je li vrijeme da se distancira od toga /tuđmanovskog/ društva, pored ostaloga i zato što očekuje izborni poraz vladajuće stranke”), Bilandžić mu savjetuje “da ne izlazi iz struktura, jer sa svoje pozicije može koristiti društvu i preporučio nastavak razgovora, pa i komunikaciju s opozicijom” (487). Bilandžić zapravo slavi “hrvatsku tradiciju – bolje je pričekati nego se istrčavati, i posebno ne izazivati eventualnog protivnika, a to je sam režim” (523), koju naziva “mačevsko-bakarićevskom politikom”, a osuđuje “avanturističku manjinu /koja/ je forsirala sukobe” (524). Premda u tom kontekstu spominje Tuđmana i Veselicu za vrijeme komunizma, neće biti slučajno da u njegovim zapisima uopće nema mjesta za izvanparlamentarnu opoziciju devedesetih godina (HHO, nezavisni intelektualci, *Feral* itd.).

Ovdje bih se osvrnuo na Bilandžićeve zapise iz travnja 1991. oko podjele Bosne, koji su izazvali toliko komentara, uglavnom politikantskih. Ne vjerujem da je Dušan Bilandžić bio instrumentom Tuđmanove politike podjele Bosne. Štoviše, ljudi poput njega, upravo na liniji rada “u strukturama”, u nekoj su mjeri pokušavali zaustaviti najgore aspekte svake naopake politike – komunističke ili Tuđmanove. Bilandžić ovdje igra ulogu Maksima Litvinova, čovjeka koji unutar sistema “opstruira misiju”. Isto kao što je Litvinov iz moskovskog MVP-a koncem rata upozoravao zapadne diplomate da će sovjetska čizma stati tek onda kad joj se onemoguću daljnje napredovanje, tako je Bilandžić kupovao vrijeme i kod Tuđmana i kod Koste Mihajlovića. U tome nema “niskog padanja”. Šteta je što nije mogao učiniti još mnogo više.

Ipak, postoji i druga strana medalje. Bilandžić doista vjeruje da ne treba pre-

tjerivati u dobrim djelima i u dobroj politici. On otvoreno priznaje da je za svjedočenja pred Haaškim tribunalom u rujnu 1998. “zatajio /.../ da nas je predsjednik Tuđman instruirao kako treba raditi na podjeli BiH radi proširenja hrvatskih državnih granica i da je sporazum sa Srbijom o tome moguć” (492). Zato on i nalazi razumijevanja za Račanovu oportunističku politiku (“Račan misli /10. XII. 1993./ kako se širokim masama još ne smije sugerirati akcija protiv /Tuđmanove/ politike u BiH, iako ona vodi u nacionalnu propast. On smatra da njegovu stranku /SDP/ ne treba uvlačiti u borbu protiv te politike, dapače, on ljude SDP-a ‘hladi’ od zagrijavanja za borbeniji nastup. Uostalom, valja prepustiti HDZ-u da ispije ‘času otrova’ do kraja – i tek poslije njihova totalnog kompromitiranja moguće je nešto učiniti” (428). Možda je “zatajiti” ipak lakše nego “ne učiniti”.

I na kraju, na ključnom (i zaključnom) mjestu, Bilandžić veli i ovo: “Samo su očajnici, avanturisti, hazarderi, mitomani, pustolovi, primitivci i zaslijepjeni antikomunisti mogli u svojoj ludosti jurišati na postojeći jugoslavenski režim i svjetski poredak” (698). Pozivanje na svjetski poredak jest suvremeni oblik apologije titoizma. Ipak, ironija je u tome što bi takav način razmišljanja, uz minimalne preinake, posve onemogućilo ono “očajničko” i “avanturističko” jurišanje što je mladca iz Maljkova i Feričanaca odvelo u šumu 1941. godine. Ljudi, rekao je Gaj Julije Cezar, uvijek vjeruju ono što im odgovara. Sustavi su samo okviri – bolji ili gori. Oni omogućuju ili stvaraju prepreke za napredovanje časti. Možda nije bilo najlakše živjeti časno s Titom. Mnogo je gore živjeti bečasno u mekim vremenima pluralizma. Ova je polumemoarska knjiga izvrstan izvor i predmet za razmišljanje o našem vremenu. Buduće će generacije iz nje mnogo naučiti o razdobljima koja će im biti teško razumljiva. Naša je sreća što će biti tako.

Ivo Banac

Prikaz

Jonathan Hearn

*Rethinking Nationalism,
A Critical Introduction*

Palgrave Macmillan, 2006., 272 str.

Ova knjiga sadržava pregled različitih teorija nacionalizma, kritičku analizu tih teorija te originalne pokušaje u objašnjavanju uzroka i posljedica nacionalizma. Riječ je o sustavnom i nijansiranom pregledu, analizi i kritičkim opservacijama na postojeće teorije nacije i nacionalizma. To je razlog za jedan sustavan prikaz i ocjenu ove vrijedne knjige. Knjiga ima deset poglavlja. U uvodnom poglavlju autor prezentira glavne spoznaje (pojmove, teorije) o nacionalizmu i daje svoju definiciju nacionalizma. U sljedećim poglavljima sustavno se analiziraju ključne teorije i pojmovi (konstrukti) nacionalizma, kao što su primordijalizam i njegova kritika, modernizam i njegova kritika, moć i kultura kao ključne odrednice nacionalizma i nacionalnog identiteta, te na kraju (završno poglavlje) autor iznosi sumarne teze o nacionalizmu i pokušava povezati u koherentnu cjelinu pojmove moći, kulture i nacionalizma.

U uvodnom poglavlju autor najprije iznosi različite suprotstavljene definicije nacionalizma (Renan, Deutch, Connor i drugi), te sumira različite teze o nacionalizmu kao osjećanju, kao identitetu, kao ideologiji, kao socijalnom pokretu te historijskom procesu. Sam Hearn misli da je nacionalizam sve to istodobno, iako se naglasci mogu mijenjati u različitim vremenima. On, pak, smatra da se istraživanje nacionalizma mora osloniti ponajprije na pojmove moći i kulture, a da će načini razumijevanja tih pojmova odrediti i naše razumijevanje nacionalizma. Pritom, jedni stavljaju naglasak na kul-

туру, a drugi na moć. On traži vezu između tih pojmova i to je srž njegova pristupa istraživanju nacionalizma.

Detaljno je prikazao primordijalističke i modernističke teorije nacionalizma. Primordijalizam se temelji na tezi da je suvremeni nacionalizam vezan za etničke zajednice (*ethnies*), te da tako ima historijsko podrijetlo i dubinu i na toj osnovi emocionalni naboj i vezanost za zajedničko srodstvo i sudbinu. Po modernističkim teorijama nacije i nacionalizma (Gellner, Mann, Anderson i drugi) nacije su suvremene tvorevine, nastale u 18. i 19. stoljeću. One su funkcionalne adaptacije na pritiske socijetalne modernizacije, industrijalizacije i urbanizacije i time potrebe za univerzalnom standardizacijom komunikacije i načina života. Ti procesi vode povezivanju kulture i moći (države) u jednu cjelinu te tako nastaju moderne nacionalne države. Dakako da i među modernistima postoje razlike.

Ovdje, pak, ne namjeravam prikazivati poznate teorije i teoretičare nacije i nacionalizma, nego ćemo se usmjeriti na Hearnov doprinos tome. Kao što smo rekli, on smatra da se istraživanje nacionalizma mora osloniti na pojmove moći i kulture, te na samo shvaćanje tih pojmova. To je u skladu s njegovom radnom definicijom nacionalizma: "Nacionalizam je postavljanje kombiniranih zahtjeva, u ime populacije, na *identitet*, na *jurisdikciju* i na *teritorij*" (11). Pravo na identitet vezano je prije svega za pojam kulture, dok je pravo na jurisdikciju (suverenitet, samo-vlast) vezano za pojam moći. Hearn misli da postoje tendencije kod onih koji naglašavaju moć da definiraju nacionalizam primarno s pomoću težnji k državnoj moći, a ideološku moć države da generira socijalne identitete i političke lojalnosti. Oni koji, pak, naglašavaju kulturu u objašnjavanju nacionalizma (primordijalisti, etno-simbolisti) teže odvajanju kulture od moći. Sada treba vidjeti kako Hearn objašnjava pojam moći, a kako pojam kulture. To on čini na više mjesta u svojoj knjizi.

On pojam moći veže za primarne ljudske potrebe i težnje, dok pojam nacionalizma ili etniciteta nije dio ljudske primarne motivacije. Smatra, dakle, da je potreba za moći u korijenu većine ljudskih težnji, da je dakle to prirodna potreba i motiv, te da kao takva nije privilegij elita ili država nego ljudi općenito. Na toj osnovi postavlja tezu o mogućnosti razumijevanja nacionalizma samo kroz utvrđivanje dinamike “stvaranja moći kroz interakciju kompleksnih organizacijskih oblika” (151). To je izvjesna novost u istraživanju nacije i nacionalizma. Moć, dakle, veže za dinamiku kompleksnih organizacijskih oblika u društvu i smatra je normalnim načinom ljudskog djelovanja. Ona je kao takva transhistrorijske naravi i u pozadini je većine ljudskih procesa. Smatra da se ljudi mogu motivirati nacionalizmom u svom socijalnom djelovanju te da on može postati učinkovita socijalna snaga, ali u krajnjoj liniji, ta je ‘snaga’ ukorijenjena u fundamentalnoj potrebi za moći, a nacionalizam je više oblik te težnje za moći pod izvjesnim uvjetima nego razlog *sui generis* (169).

Hearn se u svojoj analizi donekle oslanja na radove Gellnera, Breuillya, Manna i drugih teoretičara nacionalizma. Tako je on suglasan s Gellnerom u tome da je nacionalizam zapravo težnja ka kongruenciji između nacije i države, kao i s Breuillyjevom tezom da je nacionalizam ideologija koja ima za cilj brisanje distinkcije između države i društva i tako stvaranje jedne kulturne grupe i njene države kongruentnima. Nacionalizam je jednostavno težnja za ovim ciljem. Hearn se, međutim, ne slaže s Breuillyjem da razlozi za nacionalizam nakon toga nestaju. To bi, pak, značilo da u modernim nacionalnim, napose demokratskim državama, nema više razloga za nacionalizmom i nacionalnim identitetom. Hearn, međutim, ne misli tako. On, zapravo, misli da je njegova osobna defnicija nacionalizma dovoljno široka da omogućuje prijepore oko nacionalnog identiteta, opsega i funkcija vlade itd., i kad u nekoj zajednici nema teritorijalnih problema.

Definicija, kaže on, dopušta činjenicu da je liberalna demokracija, kao politički oblik, dovoljno otvorena za stvarne nesuglasnosti i konflikte oko koncepcija nacionalnog identiteta i točne vlade. Tako liberalne demokracije ne transcendiraju nacionalizam, koliko ga domesticiraju, rutiniziraju njegovu dinamiku kanaliziranjem njegove energije kroz ključne političke institucije. Nacionalizam se ozbiljno promijenio u liberalnom demokratskom kontekstu, otupio je svoju žestinu, ali je ostao nužan aspekt državne “stalne potrebe za legitimacijom i neizbježnom kompeticijom između socijalnih grupa u procesu definiranja šireg društva” (166).

On također ističe da se istodobno s procesom promjene klasno orijentirane stranačke politike razvijaju stranačke politike koje nastoje reprezentirati interese cijele nacionalne populacije. Na taj način, daleko od transcendiranja nacionalizma, stranke drže nacionalni identitet konstantno na “laganom vrenju”, jer je nacionalizam, tako shvaćen, “esencijalni resurs za održavanje legitimacije u demokratskim režimima, koji obuzdavaju njegovu opasnu energiju, dok se također koriste njime” (168).

Kako je, pak, pitanje nacionalnog i političkog identiteta općenito vezano za pojam kulture, važno je vidjeti kako Hearn razumije taj pojam. To je važno zato što se nacionalizam ne može odvojiti od socijalne organizacije i dinamike organizacije moći, a ta se organizacija ne može ostvariti bez kulture. Budući da je kultura važna varijabla u dinamici stvaranja moći, važno je vidjeti što se misli pod pojmom ‘kulture’? Problem nastaje i oko određivanja odnosa između ‘kulture’ i ‘ideologije’, jer se nacionalizam vrlo često tretira kao ideologija. Hearn kritizira antropološke definicije kulture kao širokog spektra ideacijskih fenomena (vrijednosti, normi, običaja itd.), kao “načina života u cjelini”, kao pojma koji obuhvaća “sve manifestacije socijalnih navika zajednice, ... te produkte ljudskih aktivnosti kako su određeni ovim navikama” (F. Boas). On također kritički

vređnuje utjecajnu antropološku definiciju kulture od autora kao što je C. Geertz (1973.) koji kulturu definira kao sisteme značenja koji su ugrađeni u simbole i tako određuju znanje i stavove ljudi o životu. On smatra da određivanje kulture u *ideacijskim* okvirima (kao sistem ideja, stavova i vrijednosti ugrađenim u simbole i mitove), stvara teškoću razlikovanja kulture i ideologije. Hearn misli da postoji drugi smisao pojma kulture, koji se može vezati za učenje K. Deutch (1953), u tvrdnji da ona nije skup ideacijskih sadržaja (simbola, mitova, vrijednosti itd.), nego radije “model odnosa (*relations*) među svim vrstama socijalnih fenomena, ideacijskim, ali također emocionalnim, institucionalnim, organizacijskim, materijalnim, koji čine da oni izgledaju da “stoje zajedno” (10). On je svoje stajalište o kulturi izrazio još točnije na drugom mjestu u svojoj knjizi kad je ustvrdio: “Gledam na kulturu kao na mnogo više od ideja – kao kompleksni skup odnosa između ideja, sentimentata, identiteta, organizacija i praksi, ... Analitička dimenzija ideacije je previše uska da uhvati tu kompleksnost. Potom, daleko od toga da kultura bude odvojena od moći, tvrdim da upravo moć vuče zajedno taj ‘kompleksni set odnosa’ (201). Kako Hearn vidi izvore nacionalizma u univerzalnoj ljudskoj potrebi za moći koja vodi do različitih oblika socijalne organizacije, što uključuje i državu, takvu organizaciju nije moguće odvojiti od ukupnih socijalnih fenomena, osobito ideacijskih, kao što su ideje, simboli, vrijednosti, identiteti, institucije itd., potrebno je, smatra on, preciznije odrediti samu kulturu i ideologiju kao ključne fenomene. Kultura se, smatra on, ne može reducirati na ove ideacijske pojave. Kultura je za njega mnogo kompleksnija vrsta odnosa: ona je “povezanost tih fenomena, kauzalno determinirana socijalnom organizacijom moći” (208). I ovdje nastaje zaokret u pogledu na kulturu. U dosadašnjim teorijama kultura je uzimana kao varijabla koja povezuje. Sada, pak, Hearn tvrdi da “nije kultura ta koja veže, nego moć. Moć, u povezivanju (*in binding*), stvara kulturu” (208). To staja-

lišće nije lako ilustrirati primjerima zato što se kultura ovdje razumije kao vrsta *odnosa*, prije nego kao objekt. Kultura ne stoji toliko u simbolima, idejama, koliko u tome kako oni “stoje zajedno” (kako se pokazuju kao povezani) u promjenjivim gravitacijskim poljima organizacija i njihovih moći. Kad postajemo svjesni tih odnosa u dinamici stvaranja moći, to je ono što čini kulturu. Kultura je postajanje svjesnim dinamike stvaranja moći, a u toj dinamici sudjeluju različiti ideacijski fenomeni (simboli, mitovi, identiteti itd.). To poimanje kulture nije lako objasniti jer bi se mogao steći zaključak kako je kultura u toj perspektivi samo epifenomen stvaranja moći. Teza kako moć stvara kulturu vodi upravo k tome. Hearn je svjestan toga pa upozorava da je kultura i esencijalno konceptualno sredstvo za trasiranje funkcija moći.

Dok, pak, etno-simbolisti (Smith, Hutchinson i dr.) naglašavaju ‘kulturu’ kao ideacijsku dimenziju nacionalizma, drugi teoretičari tu ideacijsku dimenziju razumiju više kao ‘ideologiju’. Dakle, postoje dva načina promatranja *ideja* u fenomenu nacije i nacionalizma, jedan je kulturalni a drugi ideološki (Hobsbawm, Kedourie). Riječ je dakle o kulturalnim i ideološkim teorijama nacionalizma. Problem je u tome što su i kultura i ideologija ideacijske pojave. Socijalne znanosti su još uvijek opterećene nejasnim konceptualnim razlikovanjem pojmova ideologije i kulture. Hearn zato predlaže sljedeću razliku: *ideologija* je više ili manje namjerna upotreba ideja (*ideation* kao krovni pojam za sve socijalne kognicije) u stvaranju i rušenju socijalne moći, dok je *kultura* način kojim se sve vrste socijalnih fenomena (ideacijski, emocionalni, institucionalni) pokazuju da “stoje zajedno” (*hang together*) zbog utjecaja organizacijskih centara moći. Tako su načini konceptualizacije kulture, moći i socijalne organizacije vrlo međuovisni. Ta perspektiva pokazuje, kaže Hearn, kako su pokušaji da se definira kultura, nacije i nacionalizam primarno s pomoću sistema simbola i značenja neadekvatni. Te je simboličke procese bolje sagledati

kao primjere ideologije koja se prelijeva u šire polje ideacija i to također treba razumjeti u odnosu na relevantne centre socijalno organizirane moći. Dakle, na način da “moć, u povezivanju, stvara kulturu” (232). Hearn, čini se, prihvaća mišljenje A. Heywooda (1994.) da su ideologije “sistematske ideje koje osiguravaju temelj za neku vrstu socijalnog djelovanja”, te E. Wolfovu (1999.) tezu da se ideologije vežu za moć, dok kulturu promatra relacijski, a ne fenomenalno, kao proces razvojnog nastajanja svijesti o kompleksnoj povezanosti svih socijalnih fenomena, koji se neprestano odvija u dinamici stvaranja moći. U tom smislu, kako ja razumijem tu perspektivu, moć je doista ta koja u procesu svoga izgrađivanja, koristeći ideje i institucije, povezuje ‘nepovezano’ i tako stvara kulturu. Kultura je na neki način postojanje svijesti o povezanosti različitih socijalnih fenomena, u prikazu (slici, dojmu) kako oni “stoje zajedno”, dok je ideologija svjetonazor za konkretno socijalno djelovanje (za postizanje određenog cilja, na primjer stvaranje države, određenog oblika vladavine itd.). U cjelini, dakle, jasno je da se pojam nacije i nacionalizma ne može objasniti bez pojmova kulture, ideologije, moći i dinamike socijalne organizacije moći.

Hearn na kraju raspravlja o normativnim kritikama i obranama nacionalizma, kao što su teorije ‘liberalnog nacionalizma’ (Y. Tamir, D. Miller, Ch. Taylor), te o postmodernim pristupima koji pokušavaju dekonstruirati nacionalistička i nacionalna obilježja nacionalne države te sidriti pitanje nacionalnog identiteta u lokus ‘drugoga’ i tako dokazati njegovu hibridnost. Hearn kritizira to stajalište jer zapostavlja tezu o trajnoj ljudskoj potrebi za moći, a time i za identitetom. Zato on zastupa teoriju o nacionalizmu kao prevladavajućem tipu u dugoj i razvojnoj liniji oblika socijalne organizacije, ulančavanja moći i kulture. Pridružujem se tom načinu mišljenja.

Na kraju možemo zaključiti kako je riječ o vrlo dobroj knjizi. Ona sustavno

prikazuje razvoj teorija nacije i nacionalizma (primordijalističkih i modernističkih), daje originalnu definiciju nacionalizma i pokušava ga objasniti kroz procese stvaranja moći, u kojima sudjeluju pojedinci, institucije, ideje (kultura i ideologija) na kompleksan i povezan način. U tom smislu opravdana je njegova definicija nacionalizma kao kombiniranog zahtjeva za identitetom, jurisdikcijom i teritorijem. A to se ne može objasniti bez moći, kulture, ideologije i socijalne organizacije. I konačno, treba istaknuti da Hearn jasno pokazuje kako nacionalizam nije nešto negativno po sebi, nego da je to naturalizirano, danas u demokracijama moderirano, rutinizirano stanje stvari. Demokracije nacionalizam rutiniziraju i domesticiraju prije nego transcendiraju. Možemo samo dodati da se suvremenim pojmom građanstva ne može ni kompenzirati, a još manje objasniti, pojam političkog identiteta, koliko god se trudili pokazati razliku između civilnog (*civic*) i kulturnog (*ethnic*) identiteta. Zapravo pojam građanskog identiteta ima smisla samo ako postoji pojam nacionalnoga (kulturalnog) identiteta. Bez identiteta (pripadanja, priznavanja, lojalnosti) nije moguće razumjeti pitanje građanstva (statusa, prava i jednakosti). Ovu knjigu vrijedi čitati jer je ona pregledno, kritičko i u nekim aspektima originalno štivo o naciji, nacionalnoj državi, nacionalizmu i nacionalnom identitetu.

Vladimir Vujčić

Prikaz

Ralf Dahrendorf

*U potrazi za novim poretkom.
Predavanja o politici slobode u
21. stoljeću*

Deltakont, Zagreb, 2005., 158 str.

Novo, na hrvatski jezik prevedeno, djelo glasovitoga njemačko-britanskog političkog teoretičara, sociologa i političara Ralfa Dahrendorfa *U potrazi za novim poretkom. Predavanja o politici slobode u 21. stoljeću*, zbirka je od ukupno šest predavanja, koja su održana krajem 2001. i početkom 2002. godine pod pokroviteljstvom Zaklade Krupp na Kulturološkom institutu u Essenu. Predavanja su, kako autor navodi u predgovoru njemačkom izdanju, socijalna i politička analiza sadašnjosti, pa su prema tome "pod utjecajem vremena u kojem živimo". Zbirka se sastoji od šest poglavlja/predavanja: 1. Nikada nam nije bilo tako dobro. O životnim prilikama; 2. Svijet bez uporišta. Globalizacija i anemija; 3. Kapital bez rada. Socijalna rekonstrukcija života; 4. Klase bez borbe, borba bez klasa. Moderni društveni sukob; 5. Liberalni poredak pod pritiskom: Demokratske dileme; 6. Ideja opće povijesti s gledišta svjetskoga građanstva.

Čitajući djelo, može se primijetiti da nije riječ o odvojenim, zasebnim temama, nego da Dahrendorf povezuje probleme koji su sadržani u naslovima pojedinih predavanja. Tako je, primjerice, s temom o životnim šansama. To je tema kojom se Dahrendorf intenzivno znanstveno bavio sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a ovdje je on isprepleće u svim predavanjima, iako najjasnije u prve. Dahrendorf svoje shvaćanje obuhvaća s tri *Ali* prikazanim u tezi "da nam još nikada nije bilo tako dobro": *Prvo Ali* objašnjava da nam nikada nije

bilo tako dobro, ali se pita jesmo li zbog toga sretniji. Sreća, kao najviša svrha života najvećeg broja ljudi bila je dugo "cilj javnog djelovanja" (14). Životne šanse su opcije, mogućnost izbora, a opcije su i pravo na nešto. Jedno takvo pravo na nešto su izbori. Druga strana opcija je ponuda. Stajalište "da nam nikada nije bilo tako dobro" objašnjava Dahrendorf, "ogleda se u tome da ljudi imaju stvarne mogućnosti izbora" (16). *Drugo Ali* Dahrendorf sažima pitanjem *Ali zauvijek?*, odnosno rečenicom da povijest ne slijedi nikakav unaprijed određeni plan (17), nego se oblikuje slobodnim djelovanjem ljudi. I u *trećem Ali* Dahrendorf ističe da je polazište životnih šansi politika slobode. Prvi korak politike slobode, "polazna točka nade" jest količina životnih šansi, "proširenje životnih prilika", a drugi korak jest djelovanje. Sloboda je uvijek "izazov na djelovanje" i "ne podrazumijeva se sama po sebi" (24). U tom smislu treba mnogima osigurati "prava i mogućnosti u kojima mi sami već uživamo" (25). Osim cilja djelatne slobode važna su i dva "sredstva kojima se on postiže". Jedno sredstvo se odnosi na "pravila kojima sloboda prvo stječe institucionalan oblik", pritom Dahrendorf misli na "ustav slobode", a drugo se sredstvo odnosi na "osnovno pravo na životne prilike koje u načelu pripadaju svima" (25-26). Sam Dahrendorf, međutim, ne vjeruje u "harmoniziranu viziju" u smislu udruživanja slobode, jednakosti i bratstva, jer sloboda i jednakost označuju "dva različita pogleda na socijalne odnose", a nejednakost je "u biti jedan element slobode" (26). Zbog toga Dahrendorf zaključuje da "slobodno društvo ostavlja mnogo slobodnog prostora za razlike među ljudima", protiv čega pomaže samo osiguranje osnovnih prava za sve građane, kojim pravima treba dodati i "pravo na prihvatljivu razinu životnog standarda". Prema tome, u Dahrendorfovu smislu djelatna sloboda "apelira" na nas da budemo aktivni, a ne pasivni, jer nam uvijek može biti bolje, a pogotovo onima koji "ne uživaju u našim životnim prilikama" (26-27).

U drugom predavanju Dahrendorf otvara novu temu – temu globalizacije i anomalije. Pritom on iznosi svoje mišljenje da ne postoji “ni neki svjetski duh koji povijest vodi prema određenim ciljevima, bez obzira na gubitke, niti nikakva immanentna nužnost nezadrživog tehničkog napretka”, pa je u tom smislu moguće da će se globalizacija pojaviti “tek kao jedna epizoda, jedna prolazna stranputica kapitalizma s manje trajnim posljedicama” (31). Bez obzira na uvriježena stajališta o globalizaciji, pa i o društvu rizika, koje za neke poput Ulricha Becka, kao što ističe Dahrendorf, predstavlja priliku, a za druge još veći rizik, danas živimo u vremenima promjena, koja su i vremena raspadanja. A takvo je raspadanje odredilo proces modernizacije. To stanje “odbjeglog svijeta” (*runaway world*) prema Giddensu, Dahrendorf naziva “svijetom bez uporišta” (34). On to objašnjava time što mu se nestalnost čini njegovim dvoznačnim obilježjem – “nitko ga ne može zadržati i mi u njemu ne nalazimo uporište” (34). Dahrendorf se vraća problemu iz prvog predavanja o politici slobode. On se pita što je cilj politike slobode. I odgovara da su to “najbolje životne prilike najvećeg broja ljudi” (42). Životne šanse su mogućnosti izbora, one su opcije i “zahtijevaju dvije stvari – pravo na sudjelovanje i izbor djelovanja i dobara”, pa ipak, to nije dovoljno. Te opcije prema Dahrendorfu trebaju pratiti i ligature, koje predstavljaju “duboke veze”, bez kojih ne bi bilo mogućnosti biranja. Ligature drže elemente društva na okupu, a Dahrendorf ih opisuje i kao “subjektivnu, unutarnju stranu normi koje garantiraju socijalne strukture”.

Dahrendorf u trećem predavanju govori o kapitalu bez rada. To je još jedna za njega velika tema, čije razmatranje dovodi do odgovora na pitanje što se događa kad društvu rada ponestane rada. On se i u ovoj kratkoj analizi vraća Marxu i podjeli na carstvo slobode i carstvo nužnosti, a zadovoljavajući odgovor nalazi u distanciranju od Marxova razlikovanja tih dvaju carstava. Sloboda je, smatra Dahrendorf “nedjeljiva; ona ili

vlada u svim sferama ljudske životne djelatnosti ili je u svima ugrožena” (56). Pritom analizira društvo znanja, Youngovo meritokratsko društvo, Turnerovu političku ekonomiju slobode, te najprije zaključuje da je svijet rada poprimio “*patchwork*-karakter” (stari svijet rada sa strukturama poput obrazovanja, rada, slobodnog vremena i mirovine, za većinu je, prema Dahrendorfu, samo sjećanje) i potom, da “rad u javnom, a i u političkom diskursu poprima sve osebujniju ulogu” (68). Dahrendorfova analiza vodi k slobodi. On smatra da je ukidanje društva rada bila “samo prolazna nada” i podsjeća da “u povijesti nema potrebnog napretka”, no postoji i vjerovanje da su “nastale nove mogućnosti ljudskog oblikovanja života” (72). S tim u vezi on uvodi pojam djelatnosti, pa je otuda sloboda život kao djelatnost, odnosno kao “autonomno, samoodređeno djelovanje”. No, takva djelatnost počinje u samom radu. Život kao djelatnost za Dahrendorfa nije samo prazan ideal. To je “ponovno vraćanje starih životnih oblika na jednoj razini blagostanja koja se enormno povećala bez, često brutalnih, ovisnosti iz prošlosti” (74). U tom smislu, on s pravom zaključuje da kraj društva rada ne znači kraj djelatnosti, pa ni kraj rada, jer se društvo djelatnosti neće ostvariti samo od sebe nego stalno zahtijeva naš trud.

U četvrtom predavanju Dahrendorf se tematski vraća svojim razmišljanjima iz osamdesetih godina prošlog stoljeća kad je oblikovao svoju teoriju društvenog sukoba. Sada pokušava odgovoriti na pitanje što bi bila nova nejednakost, možemo li je prihvatiti i hoće li ona postati izvor novih sukoba, te što se dogodilo sa sukobom nakon klasne borbe, postoji li on ili ne. Dahrendorf smatra da je danas sukob “raspršen” i da postoji svugdje. To je ujedno i osnovno obilježje modernoga društvenog sukoba. A stari je sukob viđen ili kao sukob klasa ili slojeva, ili kao sukob sindikata i udruženja poduzetnika “idiličan u usporedbi s terorizmom, mafijaškom moći, sitnim i velikim zločinom” (90).

U petom, preposljednjem predavanju zaokupljen je demokracijom i liberalnim poretkom. Citirajući Poppera, Dahrendorf smatra da bi demokracija “trebala ... dopustiti raspuštanje vlade bez prolijevanja krvi”, da ona stvara “forum za stvarnu kontrolu moćnih” i “omogućuje narodu koji bira, građanima, da se njihovi interesi i preferencije unesu u politički proces” (99). Kako bi ostvarila ova svoja tri zadatka, demokracija se mora učvrstiti u liberalnom poretku. Dahrendorf analizira razvoje koji institucije demokracije dovode u pitanje, te uvida postojanje sumnje, koju pobuđuju ti razvoji, u sposobnost da se očuva demokracija i ustav slobode, kao i postojanje nužnosti za nadovezivanjem na prva načela liberalnog poretka. I kao što Dahrendorf zaključuje, njegova analiza “vodi natrag k budnom i aktivnom građaninu, budnoj i aktivnoj građanki”, čije su obveze “tražiti novo” i “ukloniti krivo”. On, dapače, smatra da “demokracija bez demokrata uništava samu sebe” te da je “političko djelovanje samo jedan mali dio građansko-društvenog djelovanja”. U tom pogledu Dahrendorf je skeptičan prema onima koji ne žele imati udjela u svijetu u kojem žive, jer kako kaže: “Druga strana novog autoritarizma je društvo *couch potatoes* – gledatelja televizije koji svoje dane provode na kauču jedući čips, a na ekranu im prolazi svijet u kojem više nemaju udjela i u kojem uskoro više neće niti moći imati udjela” (119).

Posljednje, šesto predavanje nosi naslov “Ideja opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva”. U njemu se Dahrendorf dotiče svih u prethodnih pet predavanja razmatranih tema, ali ovaj puta više ne, kao što i sam navodi, sa stajališta političke znanosti ili pak sociologije, nego iz perspektive “povijesne filozofije”. Da će u ovoj posljednjoj analizi krenuti od Kanta, bilo je vidljivo već iz naslova predavanja, koji je identičan naslovu Kantova spisa iz 1784. godine – *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. Dahrendorf polazi od teze da su ljudi odgovorni za davanje smisla povijesti, kao što imaju

odgovornost za povećavanje ili uništavanje životnih šansi. Pritom tvrdi da su se gospodarstvo, društvo i politika promijenili u znaku globalizacije te da “jedna nova globalna klasa utjelovljuje nadu u neslučena bogatstva” (122). Polazeći od Kanta i Poppera, on nadalje smatra da sami sebi možemo postaviti ciljeve kojima se vlastitim trudom možemo približiti. Prema Kantu, jedan takav cilj je “opće građansko društvo upravljano pravom” (122). U njemu je, kako Dahrendorf razlaže, hobbesovski rat svih protiv sviju “ukroćen” i postao je “najveća sloboda” koju je moguće ostvariti jedino u društvu. Globalizacija, reći će dalje Dahrendorf, može voditi k ovom cilju, ona nas “za korak približava ovom cilju”. On se pritom dotiče i drugoga Kantova spisa – “K vječnom miru”. Taj je spis važan, jer poučava “kako naći uvjete za ‘mogućnosti mira’ i generaliziranje ‘osnovnih ljudskih prava’”. Upravo to Dahrendorf vidi kao “kozmpolitski izazov demokracijama nacionalnih država”, koji je “200 godina nakon objavljivanja Kanta aktualniji nego ikad” (123-124). To je točka na kojoj Dahrendorf ponovo objašnjava pojam slobode. Sloboda je “najviši cilj ... javnog djelovanja”, ona je “nedjeljiva”, i “nepotpuna” dokle god je bila privilegija (pritom se kritički dotiče shvaćanja slobode u Aristotela jer su, kako kaže “Aristotelova ‘gospoda’ bila slobodna, i to kao gospoda u dvostrukom značenju – dakle bez gospođa, ali istovremeno sa svojim robovima – uživajući u svojoj slobodi uz visoku cijenu. Bili su slobodni na račun drugih” (126)). Nasuprot tome, Dahrendorf ističe da je liberalni poredak “poredak za sve građane” pa se tek tada kad je takav poredak uspostavljen može govoriti o slobodnom društvu. U tu svrhu on se i zaključno ponovno vraća temi životnih šansi. Iako ih je definirao kao opcije, kao funkciju prava, one, naglašava Dahrendorf, “imaju smisla kad opcije ostaju umetnute u koordinate solidarnosti, pripadnosti i povezanosti”, a onoga trenutka kad se društvo raspadne, nestane i mogućnosti izbora, a nastaje anomija. Ništa se od ovoga ipak ne događa samo od sebe, iako “zbog opasnosti od zabluz-

da, povećanje životnih prilika doprinosi opasnost, a time i sloboda”. Sloboda o kojoj Dahrendorf govori je djelatna sloboda, a ona je ipak “najveća maksima”.

Dahrendorf s temeljne liberalne pozicije analizira socijalnu i političku dimenziju vremena u kojem živimo. Autor u ovih šest predavanja razmatra pojmove od slobode kao “djelovanja koje ostvaruje životne prilike”, i u tom smislu djelatne slobode, a ne slobode kao stanja, preko životnih šansi kao “mogućnosti izbora”, anomalije kao “točke u kojoj najveća sloboda prelazi u najveću neslobodu”, kapitala kao “kapitala bez rada” i socijalne rekonstrukcije života preko klasa i modernoga društvenog sukoba kao sukoba koji postoji, “ali ne nalazi svoj izraz u velikom pokretu protiv globalne moći” do liberalnog poretka i demokracije, te ideje opće povijesti s gledišta svjetskoga građanstva. Ova zbirka tekstova zapravo je Dahrendorfova misao “u malom”. Ona objedinjuje sve važne teme kojima se on znanstveno bavio i tako predstavlja doprinos svima onima koje one zbog “građanskih”, prirodno-ljudskih ili profesionalnih pobuda zanimaju.

Ana Pažanin

Prikaz

Cindy Skach

Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and The French Fifth Republic

Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005., 151 str.

Od rada Mauricea Duvergera *A new political system model: Semi-presidential government* iz 1980. godine traje rasprava i stvaraju se teorije o trećem tipu su-

stava vlasti: semiprezidencijalizmu. Osim tradicionalna dva, parlamentarnog i predsjedničkog, polupredsjednički tip se pojavio već s Weimarskom Republikom i Ustavom Finske iz 1919. godine, ali se u literaturi prototipski veže tek uz francusku Petu Republiku. Duverger je svoju teoriju razvio polazeći upravo od Pete Republike, ali se u praksi pokazalo (osobito nakon rušenja komunizma i nastanka novih političkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi) da se ti sustavi katkad međusobno znatno razlikuju te da teškoće u primjeni određenih teorija semiprezidencijalizma na njih predstavlja problem koji znanstvenici pokušavaju riješiti na različite načine. S jedne se strane stvaraju nove teorije koje nastoje obuhvatiti mješovite sustave vlasti pod jedan tip, čak i ako se oni međusobno znatno razlikuju, a s druge se strane čine stroge klasifikacije koje isključuju određene države iz polupredsjedničkog tipa sustava vlasti ako one ne odgovaraju svim kriterijima koje pojedini autori navode kao definirajuće za semiprezidencijalizam. Ipak, ni jedna od mnoštva teorija koje su nastale od 1980. godine do danas nije uspjela pomiriti te razlike među mješovitim sustavima vlasti niti sve te sustave podvesti pod jedan tip. Nijedna od teorija nije uspjela steći dominantno mjesto među ostalim teorijama semiprezidencijalizma, a pojedini su autori i sami mijenjali i dopunjavali svoja stajališta i postavke. Stvaranjem novih teza, teorija i definirajućih kriterija za taj sustav vlasti pojavljuju se sve veće razlike među autorima koje se iz sadašnje perspektive čine nerazrješivima. Danas je moguće napraviti podjele teorija semiprezidencijalizma prema različitim kriterijima, a jedna je od tih podjela prema kriteriju smatraju li se ti sustavi sustavima vlasti *sui generis* ili ne. Prvu skupinu čine teorije koje semiprezidencijalizam smatraju takvim sustavom, a druga obuhvaća teorije koje semiprezidencijalizam smatraju samo izmjenom razdoblja predsjedničkog i parlamentarnog sustava unutar istoga ustavnog režima. Američka politologinja Cindy Skach odbacuje ovu drugu skupinu teorija (kojoj pripada i Duverger), ali odbacuje i te-

orije koje semiprezidencijalizam ne smatraju jedinstvenim sustavom vlasti, nego skupinom više tipova sustava vlasti koji imaju neke zajedničke karakteristike kombiniranih ili mješovitih sustava. U ove potonje pripada i Shugartova i Careyeva podjela polupredsjedničkih sustava na premijersko-predsjedničke i predsjedničko-parlamentarne. Skach smatra da polupredsjednički sustav ima svoje podtipove, ali su oni *izborni generirani*, što znači da nastaju s obzirom na to stvara li se nakon izbora parlamentarna većina (kojoj pripadaju predsjednik i premijer ili samo premijer) ili ta većina ne nastaje. Iz postojanja ili nepostojanja te većine ovisi mogućnost stabiliziranja političkog sustava i daljnjeg održavanja te stabilnosti (kao primjerice u Petoj Republici) ili njegove propasti (kao slučaj Weimarske Republike).

Konceptualne suprotnosti dvaju tradicionalnih tipova sustava vlasti, parlamentarizma i prezidencijalizma, Cindy Skach objašnjava kroz prizmu uzajamne ovisnosti/neovisnosti zakonodavne i izvršne vlasti. Dok prvi sustav obilježava njihova uzajamna ovisnost, drugi obilježava "uzajamna neovisnost: zakonodavna i izvršna vlast imaju odvojene i fiksne izborne mandate (13)". Za treći, polupredsjednički sustav, ona navodi samo dva definirajuća kriterija: izbor predsjednika države na pučkim izborima i postojanje premijera i njegova podložnost izglasavanju nepovjerenja u parlamentu. Njezina podjela polupredsjedničkog sustava vlasti na tri podtipa pokazuje kakvi su odnosi između predsjednika, premijera i većine u parlamentu. Konsolidirana većinska vlast postoji kad i predsjednik, i premijer, i većina u parlamentu pripadaju istoj stranci ili koaliciji. Podijeljena većinska vlast predstavlja situaciju kad su predsjednik na jednoj strani, te premijer i parlamentarna većina na drugoj, međusobno suprotstavljeni, a podijeljena manjinska vlast kad predsjednik i premijer pripadaju jednoj političkoj opciji, a većina u parlamentu ne postoji. Posljednji podtip je potencijalno najopasniji za demokraciju jer, ne mogavši se osloniti na

većinu u parlamentu, predsjednik države nastoji široko koristiti svoje ustavne ovlasti i vladati preko dekreta. Taj je slučaj postojao, primjerice, u Weimarskoj Republici, te u Rusiji za vrijeme predsjednika Jeljcina, čije je razdoblje vladavine bilo obilježeno ustavnim krizama i političkim nestabilnostima, te sukobima s parlamentom. Nasuprot tome podtipu, konsolidirana većinska vlast je, prema Cindy Skach, najpogodnija za konsolidiranje demokracije u nekoj zemlji jer se izbjegavaju sukobi između institucija vlasti i pribjegavanje ekstenzivnom korištenju ustavnih ovlasti od strane predsjednika države. Većina u parlamentu, prema tome, predstavlja odlučujući čimbenik koji određuje hoće li postojati potencijalno nestabilni ili potencijalno stabilni podtip semiprezidencijalizma, a na mogućnost formiranja te većine utječe priroda stranačkog sustava. Tri su uvjeta za stvaranje parlamentarne većine. Prvi je uvjet institucionalizacija stranačkog sustava jer institucionaliziran sustav omogućuje da stranke postanu glavnim akterima stvaranja političkog procesa. Ako sustav nije takav, politika je manje predvidljiva. Drugi uvjet je stvaranje većine preko izbornog sustava koji može utjecati na broj stranaka u parlamentu nakon izbora. Većinski izborni sustav tako dovodi do smanjenja tog broja i time olakšava stvaranje parlamentarne većine, a razmjerni ga povećava i otežava njezino stvaranje. Posljednji uvjet je postojanje potpore predsjedniku države od strane neke političke stranke, tj. njegova uključenost u stranački sustav. Stranački predsjednik omogućuje postojanje nekonzfliktnoga polupredsjedničkog sustava, dok nestranački nema potporu nijedne stranke pa sustav postaje nestabilnijim i prelazi se u njegov konfliktaniji podtip.

Dva politička sustava koje autorica analizira u ovoj knjizi su Weimarska Republika i francuska Peta Republika. Nastala 1919. godine, Weimarska Republika je naziv koji se u literaturi koristi za novu njemačku državu koja je nastala nakon pada Carstva 1918. te koja je postojala do dolaska Hitlera i nacista na

vlast 1933. Osim Finske, ona je bila prva država koja je svojim ustavom uspostavila polupredsjednički sustav vlasti, koji se kasnije pokazao kobnim za njezin opstanak. U četrnaest godina trajanja, u njoj su postojala sva tri podtipa koje u teorije semiprezidencijalizma uvodi Cindy Skach. Konsolidirana većinska vlast postojala je samo otprilike godinu dana, podijeljena većinska vlast nešto dulje, dok je u najvećem dijelu toga četrnaestogodišnjeg razdoblja postojala podijeljena manjinska vlast. Skach pokušava dokazati da se taj posljednji podtip pokazao kobnim za opstanak demokracije u Njemačkoj i sprječavanje dolaska antisistemskih snaga na njezino čelo. Ustavotvorci su 1919. dali predsjedniku Reicha znatne ustavne ovlasti kojima se željelo izbjeći stanje kakvo je postojalo u francuskoj Trećoj Republici čiji je politički sustav bio obilježen nestabilnošću vlada i slabim predsjednikom koji nije mogao utjecati na razrješavanje političkih kriza. Člankom 48. novoga njemačkog Ustava, predsjedniku je dana ovlast donošenja dekreta za koju je predviđeno da se koristi u izvanrednim situacijama. Prvi njemački predsjednik, socijaldemokrat Friedrich Ebert, dekrete je donosio rijetko, ali nakon dolaska na čelo države Paula von Hindenburga 1925. godine, predsjednički se dekreti donose sve češće, te su pred kraj Weimarske Republike 1933. mnogome premašivali broj zakona koje je donio parlament. Time se ušlo u razdoblje ustavne diktature koju je karakteriziralo vladanje korištenjem ustavnih ovlasti predviđenih za izvanredne situacije te postojanje nestranačkih, tehnokratskih vlada. Von Hindenburg je bio nestranački predsjednik koji je najvjerojatnije bio antisistemski orijentiran. Time je od samog početka njegove vladavine bila isključena mogućnost postojanja konsolidirane većinske vlasti te se demokracija u Njemačkoj, za cijelog razdoblja Weimarske Republike, nije ni mogla konsolidirati. Usto, iako je bio nestranačka ličnost, imao je određene simpatije prema konzervativnim strankama, ali je ipak naglašavao svoje “nadstranačko” opredjeljenje. U sustavu u kojemu pred-

sjednik ima znatne ustavne ovlasti to dovodi do njegova sukobljavanja s parlamentom te do destabilizacije političkog sustava. Prema Ustavu, dekrete koje on donosi *Reichstag* može apsolutnom većinom glasova odbiti, ali budući da se takva većina u visoko fragmentiranom tijelu teško može postići, njegove uredbe po pravilu ostaju na snazi. Drugi čimbenik koji je nepovoljno utjecao na mogućnost stvaranja bilo kakve parlamentarne većine u tom razdoblju bio je izborni sustav koji je osiguravao visok stupanj razmjernosti stranaka u parlamentu, ali posljedično tomu, i visok stupanj fragmentacije parlamenta. Treći čimbenik koji je djelovao protiv stvaranja većine bile su tehnokratske vlade, *Fachkabinette*, koje su činile nestranačke osobe, a koje je imenovao Hindenburg kad se nije slagao s parlamentom. Dodatni doprinos onemogućivanju konsolidacije demokracije bile su antisistemske stranke koje su s vremenom sve više jačale, sve dok na posljednjim demokratskim izborima nacionalsocijalisti nisu uspjeli osvojiti većinu mjesta u parlamentu.

Za razliku od izbornog i stranačkog sustava, te sustava vlasti koji su imali destruktivne učinke za Weimarsku Republiku, sustav vlasti koji je uspostavljen u Petoj Republici omogućio je konsolidaciju demokracije i stabilizaciju političkog sustava Francuske. Podijeljena manjinska vlast, koja se izrodila u ustavnu diktaturu u Njemačkoj, bila je prisutna u Petoj Republici samo u razdoblju od početka 1959. do 1962. godine. Od tada pa do 1986. godine i predsjednik i premijer oslanjali su se na parlamentarnu većinu. Nakon toga su postojala tri razdoblja kohabitacije ili podijeljene većinske vlasti koji, zahvaljujući ustavnim mehanizmima i spremnosti političkih aktera na prilagodivanje situaciji, nisu izazivali krizu ni poremećaje u političkom sustavu, koji bi ugrozili njegovo postojanje. Prvo razdoblje je bilo od 1986. do 1988. kad je na čelu države bio socijalist François Mitterrand, a premijer Jacques Chirac iz stranke desnog centra *Rassemblement pour la République*. Kohabitacija je završila ras-

puštanjem Nacionalne skupštine 1988. i pobjedom socijalista na prijevremenim parlamentarnim izborima. Drugo razdoblje trajalo je od 1993. do 1995., za vrijeme drugoga Mitterrandaova predsjedničkog mandata, kad je u parlamentu većinu ponovo imao desni centar. Premijer Édouard Balladur izbjegavao je sukob s predsjednikom Republike jer se pribojavao prijevremenih predsjedničkih izbora i pobjede njegova stranačkog rivala Chiraca. Zbog toga je izbjegavanjem sukoba nastojao učvrstiti svoj položaj kao predsjedničkog kandidata na izborima koji bi se održali 1995. Na tim je izborima ipak pobijedio Chirac. Iako je desnica imala većinu u parlamentu, on 1997. raspušta Nacionalnu skupštinu zbog taktičkih razloga, očekujući da će desni centar ponovo pobijediti i tako uspjeti provesti nepopularne mjere zbog kojih bi možda izgubio izbore da se održavaju godinu dana kasnije. Neočekivano za Chiraca, na izborima ponovo pobjeđuju socijalisti te započinje treće i dosad najdulje razdoblje podijeljene većinske vlasti u Petoj Republici. Postojanju parlamentarne većine u Francuskoj u većem dijelu razdoblja od 1958. godine do danas pogodovalo je nekoliko čimbenika koji nisu postojali u Weimarskoj Republici, a čiji je nedostatak na kraju uzrokovao i uništenje tog sustava. Najprije, za razliku od weimarskoga stranačkog sustava koji je bio fra-

gmentiran i slabo institucionaliziran, francuski se stranački sustav nakon početne faze prilagođivanja novome političkom poretku od 1962. počeo sve više institucionalizirati, postajao je manje polariziranim i manje fragmentiranim. Potom, za razliku od visoko razmjernoga izbornog sustava u Weimarskoj Republici, parlamentarni izbori u Francuskoj se provode po većinskom sustavu u dva kruga u kojima jedan od kandidata mora osvojiti apsolutnu većinu valjanih glasova u prvom krugu izbora ili se provodi drugi krug u kojem je za pobjedu dovoljna i relativna većina. I najzad, na predsjedničkim izborima kandidati nastoje imati potporu neke političke stranke jer su svjesni da inače imaju slabe šanse za pobjedu. Zbog toga su (osim De Gaullea) svi dosadašnji predsjednici bili "stranački", a neki su, kao Mitterrand, i samu stranku kojoj su pripadali pripremali da bude spremna za pobjedu na parlamentarnim izborima i za pružanje potpore svome kandidatu kad ovaj postane predsjednikom Republike. Zbog postojanja tih čimbenika, za Petu Republiku može se reći da je dosad najuspješniji politički sustav od desetak njih koji su se u Francuskoj izmijenili od Revolucije 1789. godine.

Davor Boban